

Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes
**Kreatív-produktív módszerek és kvalitatív
szövegelemzés a poétikai kutatásban**

1. Bevezetés

A kognitív poétika mint interdiszciplináris kutatási terület az irodalmi szövegek megformáltsága és a befogadói elme közötti interakciót vizsgálja, a poétikai struktúrák működésének magyarázatában a kognitív tudományok kanonikus eredményeire építve (vö. Stockwell 2002, Tsur 2002, Steen–Gavins 2003, Vandaele–Brône 2009). Dolgozatunk célja kettős: egyrészt röviden áttekintjük, hogy a kognitív poétika szemléletmódja milyen kutatási módszerekkel, milyen adatgyűjtési és -elemzési megoldásokkal járhat együtt, azaz milyen empirikus megoldások lehetnek termékenyek az irodalmi jelentés-létrehozás dinamikus folyamatának modellezésében, másrészt az elméleti kérdésfelvetés mellett bemutatjuk egy módszertani kísérlet eredményeit is. Arra az előfeltevésre alapozva, hogy a befogadói aktivitásra épülő kreatív, produktív módszerek hatékonyak lehetnek a poétikai struktúrák működésének megértésében, egy versszöveg adatközlőkkel való átalakíttatása révén 89 rövid szöveget gyűjtöttünk össze. Az így létrejött adatbázis nyelvi megoldásainak értelmezése során rámutatunk a líraisággal kapcsolatos tudás műveleti jellegére, az egyes műnemekhez és műfajokhoz, szövegtípusokhoz¹ kapcsolódó sémák működésére. Az összegyűlt nyelvi anyag alkalmas annak szemléltetésére is, hogy a kvalitatív szövegelemzési módszerek hogyan járulhatnak hozzá a poétikusság értelmezéséhez. Ezért néhány, az intuitív elemzés során felismert nyelvi sajátosság, poétikai szerephez jutó nyelvi megoldás előfordulásait ATLAS.ti szoftver segítségével feldolgozva bemutatjuk, hogy milyen hozadéka lehetnek a szisztematikus, kvalitatív szövegelemzési módszernek a poétikai vizsgálódásokban. A kísérlet bemutatásával amellet érvelünk, hogy a kreatív-produktív szövegátalakító módszerek és a kvalitatív szövegelemzés is eredményesen összhangba hozható a kognitív poétika szemléletével, illetve kitérünk arra is, hogy ezek a módszerek hogyan egészíthetik ki egymást.

¹ Tanulmányunkban a műfaj és a szövegtípus fogalmát egymásnak megfeleltethető értelemben használjuk (vö. Kuna–Simon 2017: 265–266).

2. A kognitív poétika módszertani lehetőségei és dilemmái

Az elméleti alapvetés, a szemléletmód és a kutatási módszerek kölcsönviszonya minden tudományos megközelítést meghatároz: az alkalmazott módszereknek illeszkedniük kell az elméleti keret kiinduló feltevéseihez. Az irodalmi szövegek tanulmányozásának hagyományában a kutatói intuícóra épülő értelmezéseknek jelentős szerepük van, az elmúlt évtizedekben azonban egyrészt a kognitív tudományok empirikus módszereinek térnyerése, másrészt a szövegfeldolgozás technológiai fejlődése módszertani önreflexióra és megújulásra sarkallta a poétikai vizsgálódásokat is. Ahhoz, hogy „az irodalmi szövegek tanulmányozásának módszertani identitásválsága” (Louwerse–Van Peer 2009: 424) feloldódjon, a kognitív poétika szemléletmódja és eredményei különböző módokon járulnak hozzá.

A kognitív poétika egyik meghatározó elméleti kérdésfeltevése, hogy milyen interakcióba kerül egymással a műalkotás nyelvi szerkezete és az azt feldolgozni kívánó befogadói elme (l. Simon 2016: 42). Ezzel a kérdéssel összefüggésben vázlatosan áttekintjük, hogy melyek lehetnek azok az adatszerzési, -kezelési és -értelmezési eljárások, amelyek összekapcsolhatók a dinamikus, közös jelentésképzés, az irodalom, a poétikai szövegművek folyamatban létezésének felfogásával; illetve utalunk arra is, hogy az egyes kutatási módszerek milyen elméleti dilemmákat nyitnak meg.

A poétikai jelenségek korpuszalapú vizsgálatára egyre több kognitív szemléletű kutatás vállalkozik (Biber 2011, Stockwell–Mahlberg 2015), ugyanis a korpusznyelvészet technológiai korábban nem lehetséges mértékben tudnak képet nyújtani egyes poétikai jelenségek gyakoriságáról, tipikus együtt-előfordulásairól, az azok révén létrejövő mintázatokról.

A poétikai célú korpuszvizsgálatok elsősorban a poétikai mintázatok mint potenciális értelemkezdeményező struktúrák vizsgálatára alkalmasak, azaz a nyelvi megoldások ismétlődéseit, gyakoriságát, tipikus előfordulásait segíthetnek nagyobb szövegmennyiségen számszerűsítve feldolgozni. A szövegek számszerű adataira összpontosító módszereknek a kognitív poétika nézőpontjából szemlélve az lehet az egyik sajátos módszertani dilemmájuk, hogy a poétikusság kimondatlanul a nyelvi szerkezetnek tulajdonítódik, nem pedig az értelmező elmével való összjáték eredményeként jelenik meg. A korpuszok poétikai kiindulópontú annotálása azonban egyrészt mindenképpen értelmezői művelet eredménye (vö. Dodé et al. 2018.), másrészt az egyedi szövegértelmezéseken túlmutató, például egyes műfajokra, időszakokra jellemző poétikai mintázatok megragadásában elengedhetetlen nagyobb szövegmennyiségek digitálisan segített feldolgozása is.

Az egyéni intuíció és az indirekt empirista megközelítés (Vandaele–Brône 2009: 7) megkerülhetetlen a poétikai kutatásban, módszertani dilemmaként azonban felmerülhet az egyéni értelmezések közösségi érvényességének kérdése, amelyet az összehangolt kutatói munka, a kvalitatív szövegelemzések, korpuszannotálások

közösen, egymást kontrollálva és kiegészítve végzett munkája oldhat fel (vö. Steen et al. 2010). Elengedhetetlen ebben a tekintetben a kutatói önreflexió, a saját tudományos beágyazottság, előfeltevések, ismeretek, háttér kifejtésének és megosztásának szükségessége is. A kutatói intuíciora építő elemzések érvényességét a szoftveres kvalitatív elemzés azáltal is növeli, hogy a hagyományos elemzés révén felismert sajátosságokat nagyobb szöveganyagot megvizsgálva kontrollálja, és szisztematikusan megmutatja az egyes megvalósulások jellemző együttállásait is.

Mivel a poétikusság diszkurzív értelmezésében a jelentésképzés modellálása, és ennek keretében a befogadói stratégiák feltérképezése nem kerülhető meg, a poétikai jelenségek vizsgálatának módszereként felvetődhet a befogadói értelemképzés kérdőíves, interjú vizsgálat is (vö. Sólyom 2018). Ezek a kutatási módszerek azonban szintén átgondolandó kérdéseket vetnek fel, mivel a kutatásoknak nem az empirikus olvasók értelmezési sajátosságainak megosztására kell irányulniuk, hanem a szövegbefogadás általánosnak tartható műveleteire (vö. Mellmann 2007: 21, Horváth–Szabó 2013: 143).

Az értelemképzés reflexív feltárása emellett sajátos diszkurzív paradoxont rejt: ugyanis a kérdőíves és interjú kutatás ezekben az esetekben azt igyekszik megragadni, hogy miként zajlik egyes szövegek befogadásának és értelmezésének folyamata, azonban a diskurzusok működésének folyamatához csak közvetítő diskurzusok révén képes hozzáférni. Ugyanis ezek a direkt módszerek nem közvetlenül az értelemképzés műveleteire engednek rálátást, hanem egyrészt arról tanúskodnak, hogy az adatközlő milyen értékelő, érvelő, illetve metaszöveg-alkotási rutinokkal rendelkezik, illetve milyen énképalakítására törekszik, milyen stratégiát választ az adott megfigyelési helyzetben, pedig arról is, hogy a kutató milyen kérdezési technikákat, fogalmi apparátust és előzetes hipotéziseket érvényesít.

Ennek a paradoxonnak a kivédésére találtuk alkalmasnak a kreatív-produktív szövegformálási gyakorlatoknak a poétikai kutatás céljaira módosított kísérletes jellegű változatát (Domonkosi–Kuna 2018), amelynek felhasználási lehetőségeiről tanulmányunk részletesen beszámol.

A poétikusság érvényesülésének összetett folyamatát vizsgálva több különböző, de egyrészt előfeltevéseikben, másrészt az érvényességüket torzító hatásokat tekintve eltérő módszer összekapcsolása lehet célravezető. A kognitív poétikai kutatások empirikus megújítása érdekében arra mutatunk példát, hogy milyen hozadéka lehetnek egyrészt a kreatív-produktív módszereknek, másrészt a kvalitatív szövegelemzésnek; egyúttal azt is illusztráljuk, hogy a többrétű, többszakaszú poétikai kutatás folyamatában ez a két módszer hogyan egészíti ki egymást, hogyan támaszkodhat egyik a másik eredményeire.

3. A kutatás anyaga és módszerei

Kreatív szövegalkotásra építő empirikus felmérésünket 2016 áprilisában végeztük három adatközlői csoportban: középiskolás, felsőoktatásban részt vevő, valamint 35 év feletti felnőttek körében.² A vizsgálat kiindulási szövege Ady Endre *Héja-nász az avaron* című verse volt. A résztvevők azt kapták feladatul, hogy írjanak dilettáns verset, dalszöveget, rapet, valamint prózát a megadott szöveg alapján. A feladat megvalósítása során nagyon egyszerű instrukciókat adtunk, a szövegalkotás lehetőségeit, a választott megoldások szabadságát szorgalmazva:

1. Írj/írjon dilettáns/rossz verset az alábbi versből!
2. Írj/írjon slágerszöveget/dalszöveget az alábbi versből!
3. Írj/írjon rapet az alábbi versből!
4. Írj/írjon prózát az alábbi versből!

A feladat során teljes szabadság áll a rendelkezésre (szóhasználatban, szerkezetben, terjedelemben, stílusban)!

Nem volt kötelező mind a négy változatot elkészíteni, továbbá a középiskolások és az egyetemisták csoportmunkában is dolgoztak. Így összesen 89 újraalkotott szöveg keletkezett: 30 dilettáns vers; 21 dalszöveg; 21 rap és 17 próza.

A kiinduló szöveg kiválasztását az alábbi szempontok motiválták: a *Héja-nász az avaron* a kanonizált tananyag része; sokat elemzett, ismert szöveg; rövid, dalszerű rím- és ritmusszerkezete van; a szerelmi tematika könnyen feldolgozható minden korosztály számára; a szövegben több könnyen hozzáférhető fogalmi tartomány aktiválódik (pl. SZERELEM, NYÁR-ŐSZ, UTAZÁS, PUSZTÍTÁS, LENT, HARC, MADÁR). A vizsgálat során abból indultunk ki, hogy a költői szöveg elrontásának, azaz a dilettáns vers alkotásának a feladata mozgásba hozza a szöveget feldolgozóknak a poétikai műveletekkel, a poétikus nyelvi megoldásokkal kapcsolatos nyelvi tudását; másrészt pedig a szövegtípus- és műnemváltásnak a feladatai aktiválják a szövegtípusra, műfajra, stílustípusra vonatkozó tudásukat.

A poétikai műveletekkel és a szövegtípussal kapcsolatos tudás mozgósítására a gyakorlattípusok közül a kaleidoszkopikus, azaz az eredeti szövegek átdolgozását megvalósító gyakorlattípus tűnt a legalkalmasabbnak, mert így a létrehozandó szövegek céljaként meg tudtuk jelölni egy-egy műfajt, szövegfajta, az azokhoz kapcsolódó tudást helyezve előtérbe.

² A középiskolás szövegváltozatokat a debreceni Tóth Árpád Gimnázium diákjai, illetve a Budapesti Komplex Szakképzési Centrum Modell Divatiskolájának, Iparművészeti, Ruha- és Bőripari Szakgimnáziumának és Szakközépiskolájának diákjai készítették. Nekik és tanáraiknak is köszönettel tartozunk a szövegek közrebocsátásáért. A felsőoktatásban tanulók szövegeit a Károli Gáspár Református Egyetem magyar szakos hallgatói, illetve az Eszterházy Károly Főiskola magyar és tanító szakos hallgatói írták.

A kaleidoszkopikus gyakorlatok révén megszülető szövegekkel kapcsolatban az volt az egyik meghatározó hipotézisünk, hogy a *Héja-nász az avaron* egyfajta referenciapontként, kontrollszöveggként működik majd az új szövegek létrehozása és elemzése során. A jól ismert szöveghez társított feladatokat tehát azért tartottuk megfelelő módszerek, mert az, ahogyan az eredeti szöveg hat az új szövegek fogalmi-nyelvi megalkotására, összehasonlíthatóvá teszi az egyes szövegeket.

A költői szöveg átalakíttatásának módszere arra is felhívja a figyelmet, hogy a hétköznapi és a szépirodalmi nyelvhasználat között kontinuum feltételezhető (l. Stockwell 2002: 4, Tsur 2002: 281, Vandaele–Brône 2009: 24, Simon 2014: 16–24), azaz a poétikai szerkezetek leírhatók, sőt alkalmazhatók a mindennapi nyelvi struktúrákról szerzett ismeretekre alapozva, a szépirodalom nyelvisége fokozati eltérésekként értelmezhető.

A sláger- és rapszöveggé alakítás eljárása a populáris kultúra, a hétköznapi líraiság szempontjait érvényesíti a feladatba való bevonódáshoz szükséges személyes érintettség megteremtése érdekében.

A kaleidoszkopikus módszer sajátos alkalmazásának, azaz a négy összefüggő feladat kijelölésének részben eltérő motivációi és céljai voltak. Az irodalmi szöveg elrontásának művelete olyan inverz eljárás a hatásosnak tűnő nyelvi, poétikai megoldások szűrésére, amelynek stilisztikai, poétikai relevanciája van. Az átdolgozási célként ajánlott különböző műfajok nyelvi megoldásai közötti eltérések pedig közelebb vihetnek a poétikusság kontinuumjellegének megragadásához, és egyidejűleg rámutatnak jellemző szövegtípus-sajátosságokra is. A rontás és átalakítás műveleteinek célja kutatási módszerként a poétikusságot megteremtő műveletek, illetve a különböző szövegtípusokhoz kapcsolódó sajátosságok feltárása volt, a poétikus szövegek elrontásának és átírásának gyakorlatát azonban – szintén egyes megformáltságbeli jellemzők feltárása érdekében – alkalmazzák a megújuló irodalomoktatásban (Czimer 2016), és felhasználható a stilisztikai, szövegtipológiai tudás közvetítésében is (Domonkosi–Kuna 2018).

A kreatív-produktív kísérlet során létrejött szövegek legfőbb nyelvi, poétikai jellemzőit az intuitív szövegelemzés módszerével tártuk fel, másrészt néhány meghatározónak mutakozó jelenséget kvalitatív szövegelemző módszer segítségével dolgoztunk fel.³

4. A kreatív-produktív módszer alkalmazása a poétikai kutatásban

A szövegfeldolgozás kreatív megközelítésének hagyományában meghatározóak Petőfi S. János kreatív-produktív gyakorlatai, amelyeket a szemiotikai textológia elméleti keretéhez igazodva alakított ki (Petőfi S.–Benkes 1992; Petőfi S.–Bácsi–

³ A kísérlet során átírt szövegeket eredeti helyesírással közöljük.

Békési–Benkes–Vass 1993; Benkes–Petőfi S. 1993; Petőfi S.–Bácsi–Békési–Benkes–Vass 1994; Benkes–Nagy L.–Petőfi S. 1996; Benkes–Petőfi S. 1996). A kidolgozott alapyakorlatokon belül megkülönböztethetők egyrészt a létrehozó és a kiválasztó eljárások, amelyek során megváltoztatott szövegből kell elfogadható változatot létrehozni, vagy több szövegváltozatból a leginkább elfogadhatót kiválasztani, másrészt az ún. kaleidoszkopikus gyakorlatok, amelyek célja egy eredeti szöveg átalakítása, variálása. Ez a megközelítési mód nem egyszerűen egy módszer, hanem szövegszemléletet is közvetít, alkalmazásának eredeti célja egyrészt mozgásba hozni a meglévő szövegtani ismereteket, feltevéseket és elvárásokat, másrészt feltárni a szövegfelépítés egy-egy elemének megváltoztatásából adódó jelentéstani következményeket (vö. Petőfi S.–Benkes 1998: 3).

Mivel ezek a módszerek a nyelvhasználók aktív nyelvi tevékenységére építenek, véleményünk szerint hatékonyan összhangba hozhatók a kognitív poétika szemléletével, amely a poétikusságot nem az egyes művek nyelvi tulajdonságának tekinti, hanem a befogadás, a megértés folyamatában kibontakozó minőségnek (l. Simon 2018).

A kreatív-produktív szövegmegközelítés a poétikai vizsgáladásokban több szempontból is célravezető lehet. A szövegátalakítás módszere képes aktivizálni az intuitív poétikai tudást, mozgósítani a poétikai műveletekre és működésekre vonatkozó sémákat, kiküszöbölve az értelmező diskurzusok közbejöttét. Hatékony feladattípus a poétikai jelenségek feltárására azért, mert nem az értelmezésbe bevont fogalmi apparátusok reprodukálását kéri, hanem a *tudni-hogyan* típusú gyakorlati nyelvi tudást, azaz nem interpretációs mintákat aktivál, hanem műfajokhoz, szövegtípusokhoz kötődő nyelvi műveleteket.

A kreatív-produktív eljárás kutatási módszerként való alkalmazása amiatt is különösen eredményes lehet, mert a kreativitásban, a nyelvi játékoságban rejlő örömmélményre alapozva aktivizálja a nyelvi megformáltság iránti nyitottságot. Ez a módszertani eljárás a hétköznapi és a poétikus nyelvhasználat kontinuitásának alapelveire épít, hiszen költői szöveget alakíttat át, és poétikus szövegek alkotására késztet, azaz feltételezi, hogy a nyelvhasználók kreatívan tudják alkalmazásba venni a poétikus szövegek létrehozásához szükséges műveleteket.

Az átíratás, újraalkotás módszere mindemellett elsődlegesen arról ad képet, hogy milyen poétikai konvenciókat társítanak a befogadók egyes kategóriákhoz (dalszöveg, slam, próza), és milyen fokú a poétikai tudatosságuk.

A következőkben az összegyűlt szöveganyag kutatói intuícóra épülő, stilisztikai, poétikai fogalomkészletet működtető elemzésére vállalkozunk, rámutatva, hogy mely sajátosságok tűnnek az újraalkotott szövegek legmeghatározóbb megformáltságbeli jellemzőinek.

4.1. A dilettáns vers változatai, a versrontás stratégiái

A poétikusság, a hatásos jó versszöveg jellemzőinek kimutatására azért alkalmas a szöveg elrontását, dilettáns versszöveggé való formálását kérő feladat, mert feltételezhető, hogy az elrontott, módosított nyelvi megoldásokat, szerkezeteket tekintik az adatközlők poétikai szerepűnek, a versszöveg hatásához hozzájáruló eszközöknek.

Az átírt változatok tipikus nyelvi megoldásának tűnik a rím- és ritmusszerkezet elrontása. Ez megvalósulhat egyrészt egyszerűbb, apróbb szórendi változtatások, szócserek révén, amelyek rámutatnak arra, hogy már egy apróbb változtatás is alapvetően bontja meg a poétikai hatást. Az (1) szövegváltozatban a körülményes névutós szerkezet választása is a verstől elvárható stílusminőségtől távolít el:

- (1) *Útra kelünk, őszbe megyünk
Vijjogva, sírva, kergetőzünk
Két héja-madár lankadt szárnyával együtt.*

A rím- és ritmusszerkezet megbontása teljesen rím és ritmus nélküli szövegeket is eredményezett, amelyekben csak a sorokra tördelés maradt meg:

- (2) *Rövidültek a nyár napjai,
és túl hangosan csapkodnak szárnyaikkal a héják.
Csókcusatákat hallani folyamatosan.*

Miként a példák is meggyőzően mutatják, ezekben a változatokban nem egyszerűen a zeneiség törik meg: a rím és a ritmus a jelentés kialakítását kezdeményező struktúrák (Simon 2014), a zenei megformáltság megváltozása révén ezekben a szövegekben a szemantikai motiváltság is átértékelődik.

A dilettáns vers megalkotásának szándékához kötődnek azok a nyelvi megoldások, amelyekben egyszerű, könnyen alkalmazható poétikai konvenciók ismerhetők fel. Ezek az egyszerűbb poétikai konvenciókként értelmezhető nyelvi megoldások a rossz, de lírai, költői, poétikai sajátosságokat mutató szöveg megalkotásának elvárásához igazodnak. A (3) suta, hétköznapi alliterációk, erőltetett figura etimologica révén teremt meg a dilettáns költői megszólalásmódot:

- (3) *Tudva tudja tettünket az őszben megálltunk,
Valahol a nyárból előtör fölborzolt tollunk
Szerelmesen szenvedünk utolsó nászunkból.*

A poétikus hatásra törekvő, de kevésbé jó versek imitálásának szándékát jelezhetik az egyszerű, a gyermekmondókák világát idéző rím- és ritmusszerkezeti megoldások is:

- (4) *Eljött az Ősz, menjünk, menjünk,
Sírva-ríva kergetőzzünk.
Menjünk most már messzire,
az Ősznek a szélire.*

Valójában azonban ezek a nyelvi megoldások éppen arra hívják fel az értelmező figyelmét, hogy egy-egy poétikai-stilisztikai eszköz szerepe és hatása nem önmagában, csak a szöveg többi nyelvi tényezőjével együtt bontakozik ki, és épp az egyes megoldások alkalmazásának módja, mértéke lehet az egyik döntő tényező a poétikai hatásban.

Az egyszerű hangzásvilág, a könnyen alkalmazható poétikai konvenciók felmutatása mellett a rontott, dilettáns költemények egy részében az emelkedettség megvonásának művelete ismerhető fel, jelezve azt, hogy a sémák szintjén az irodalmi szöveg, a poétikusság fogalma milyen erősen összekapcsolódik a fennkölt stílusminőséggel. Ennek megfelelően a versszöveg elrontásának egyik tipikus műveleteként ismerhetők fel a hétköznapi társalgást imitáló nyelvi megoldások, amelyekben beszélt nyelvi, társalgási elemek, diskurzusjelölők szerepelnek, amint az (5) példában a rím- és ritmushiánnyal is együttműködve megfigyelhető:

- (5) *Szerintem fogjuk magunkat és menjünk az ősz felé,
Úgyis állandóan vijjogunk meg bögünk,
Mi, a két törött szárnyú cuki madárka.
Elrabolták a nyarat,
Bizony, még csattogtatják is az újak a szárnyukat,
Közben meg csókolgatják egymást.*

A lírai megszólalás emelkedettségéhez kapcsolódó elvárásokat bontják le azok a megoldások is, amelyek szleng elemeket építenek a szövegbe. A (6) feldolgozás például a teljes szövegen át stílusjegységet mutat, a szlengesítés mellett a cigányos beszédmódot imitáló nyelvi, stilisztikai elemeket használ fel:

- (6) *Útra gózunk. Dzsálunk az Őszbe,
Jáj, more, ordítva, kergetőzve,
Káttű, nyomorék héja-madár [...]*

A lírához kapcsolódó nyelvi, poétikai elvárások megszegését idézheti elő a versszövegben nem megszokott regisztertörés, pl. szaknyelvi elemek beépítése is:

- (7) *Mint a hiperaktív héjapáros [...]*

A vers elrontásának másik meghatározó módja a figurativitás felszámolása, a képi megoldások intenzitásának csökkentése. Tipikus megoldás a nyelvi anyagban a vers szimbolikusan értelmezhető képi világának megbontására a hasonlatokká írás, ahogy már a (7) példában is szerepelt:

(8) *Mint haldokló héjja az őszi avarban [...]*

(9) *Visítózva, siránkozva, egymást kergetve.
Mint két fonnyadt héja.*

A figuratív jelleg még inkább csökkenhet a héjamotívum teljes kizárása révén, az elindulás mozzanatát hétköznapi jelenetté konkretizálva:

(10) *Útra kelünk, megyünk a tóhoz
Ujjongva, nevetve, vijjogva
A hűgomat otthon hagyva.*

A versszöveg elrontásának egyik lehetséges módjaként előfordul a lírai beszédmód narratív távolítás révén történő felszámolása, azaz 3. személyben állnak az eredeti szövegben többes szám második személyű történések, ezáltal megszüntetve a közlés szimbolikus jellegét is. Míg a második személyű megnyilatkozások hozzájárulnak a valóság interszubjektív megtapasztalásának élményéhez (l. Simon 2016), a harmadik személy használata ennek hiányában kevésbé igazodik a lírától elvárt közlésformákhoz. A narratív távolításban a (11) példában a versszöveg címének múlt idejű igealakja is szerepet kap:

(11) *Útrakeltek a héják
Két lankadt szárnyú héja,
Ezen az őszi napon kelt útra.
Felhőkön át, s hegyeken
Repülnek őt szüntelen.*

A leírt nyelvi műveleteken kívül a versrontás tényezőiként értelmezhetőek az újraalkotott szövegekben teret kapó fogalmi tartományok is, ugyanis a SZERELEM megjelenítése mellett elsősorban értékmegvonónak tartott viselkedésformákhoz kötődő forgatókönyvek aktiválódnak (IVÁS, KOCSMÁZÁS, PROSTITÚCIÓ). E fogalmi tartományok érvényesülésében két különböző tényező is szerepet kaphat. Egyrészt a rontás szándékából is adódhat a lírai közléshelyzetben kevésbé tipikus tematika megjelenítésének választása, másrészt pedig a VADSÁG, a ROMLÁS, a ROMBOLÁS fogalmi az eredeti szöveg átfogó jelentésszerkezetében is jelen vannak:

(12) *Ez volt az utolsó piálásunk,
Egymás nyakába beleesünk,
És az utca közepén összeesünk.*

A működésbe hozott fogalmi tartományokat tekintve érdemes kiemelni azt is, hogy valószínűleg a szövegek átdolgozásának részben iskolai körülményei miatt az iskolához kötődő forгатókönyvek is megtalálhatók, összefüggésben azzal, hogy a kiinduló szövegben megtalálható ŐSZ-NYÁR ellentét párhuzamba kerül a NYÁRI SZÜNET-TANÉV váltakozással.

A SZERELEM fogalmi tartománya többször értékváltással, a HARC metaforikájától elszakadva, idilli képekben jelenik meg, a (13) példában a vers dilettantizmusának hatásához a tematika mellett a figuratív jelleg csökkenése, a rímelés egyszerűsége, közhelyes nyelvi megoldások is hozzájárulnak:

- (13) *Múlik a nyár, közeleg az ősz,
Miközben a pár az ablakban ül.
Szívük szerelem-mámorába merül
S körülöttük a világra csend ül.*

A kisebb, de az egészre kiható rontásokon túl születtek olyan szövegváltozatok is, amelyek teljes átírásnak tekinthetők, amelyekben az eredeti szöveg csak mint kiinduló, ihlető szöveg ragadható meg. Néhány átíratban csak pretextus-nyomok jelennek meg, az átdolgozás minden formai és szemantikai sajátosságot érinthet, csak fragmentumok ismerhetők fel az eredeti szövegből:

- (14) *új rablói vannak a Sparnak
robbannak a csirkeszárnyak
s dúlnak az olcsó árak
Beállva állunk a nyárba
a Sziget fesztiválra várva
felborzolt csirkeszárnyakkal a szánkban.*

A teljes átdolgozás egy másik típusában az eredeti szövegben feldolgozott fogalmi tartományok, motívumok és a hangulat megmarad, azonban a nyelvi megvalósulás teljesen átformálódik:

- (15) *vad levelek hullanak,
csókot adok a hullának
fekete varjak kárognak*

Az átírt szövegváltozatok összességében azt mutatják, hogy a vers elrontása során a rím- és ritmusszerkezetnek, a személyviszonyok jelöltségének, a feldolgozott fogalmi tartományoknak, illetve a figurativitás intenzitásának változásai számítanak meghatározónak.

4.2. A más lírai műfajokká való alakítás tanulságai

A dal- és rapszöveggé alakíttatás művelete a lírai közléshelyzet megtartásával, a műfajok hálózatosan kapcsolódó rendszerében nagyon közeli, de populárisabb, könnyedebb, merészebben kezelhető szövegtípussá/műfajjá alakíttató feladat. Az így létrejövő szövegeket tekintve tanulságos lehet egyrészt az eredetivel egyező, másrészt az attól eltérő sajátosságok feltárása is, ugyanis a lírai közléshelyzet megmarad alapvető azonosságként; így az azonos nyelvi sajátosságok rámutathatnak a líraiság alapvető kritériumaira is.

4.2.1. A dalszöveg változatainak sajátosságai

A dalszöveggé írás műveleteire a dalszövegek, slágerszövegek nyelvi világának ismeretén túl megzenésített versekben található nyelvi megoldások ismerete is hatással van (Nagy 2018). A megzenésített versek az intertextualitás sajátos típusát jelentik, amelyekben az idézés mint sajátos, a dallammal együtt működésbe lépő újrakonstruálás valósul meg (Csontos 2016).

Az összegyűlt 21 dalszöveg többségére jellemző a rímes, ritmikus jelleg megtartása: több olyan megoldás is született, amely az eredeti szöveghez képest csak „dalolásjelző” elemeket (*Útra kelünk, megyünk az őszbe,/ vjjjogva, sírva, kergetőzve,/ tillárom-rárom haj*) épített be, vagy egyes szövegrészek ismétlésével, refrénpépzéssel egészítette ki azt. A kiinduló szöveg szerelmi tematikája jól illeszkedett a dalszöveg, slágerszöveg témájára vonatkozó sémákhoz, ugyanis a sok teljesen átdolgozott szöveg ellenére a SZERELEM fogalmi tartománya domináns maradt. A slágerszöveghez kapcsolódó elvárások érvényesülését jelzi az is, hogy több dalszöveg kiiktatja a HARC motívumát, az idilli szerelem képeit alkotja meg. A HARMONIKUS SZERELEM nyelvi kidolgozásában sajátos megoldás például, hogy az eredeti szöveg LENT fogalma, amely ott a prototipikus negatív pólust metaforizáló szerepet tölti be, a harmónia képeinek kidolgozásába épül be az egyik dalszöveggé írt változatban:

(16) *Egymást öelve szeretünk
Avarban együtt pihenünk.*

A vers és a dalszöveg szövegtípusának kapcsolódását, a viszonyukról való tudást mutatja, hogy néhány esetben dallammegjelölés szerepel az énekelhetőség jelzésére (pl. *násztánc, a tavaszi szél dallamára; Péterfy Bori: Vámpír c. dala dallamára*). A szöveget emellett „dalolásjelző” elemek egészítik ki, ezek részben csak a dúdolás megjelenítői, nyelvi leképezései (17), részben pedig olyan szövegelemek, amelyek más dalok, népdalok hujogató nyelvi megoldásait idézik szövegszerűen, egyes esetekben csak ezekkel egészül ki az eredeti versszöveg (18):

(17) *ó jön a nyár meg se áll óóóóóóóó*

(18) *Útra kelünk mi, megyünk az őszbe
vijjogva, sírva, kergetőzve,
tillárom rárom haj
két lankadt szárnyú héja-madár
tillárom rárom haj
két lankadt szárnyú héja-madár.*

A szó- és szószerkezet (19) és mondat szintű (20) ismétlések, refrének alkalmazása az eredetitől jobban elszakadó szövegekben is érvényesült, a különböző szintű és kiterjedtségű ismétlésszerkezetek a metapoétikai tudatosság szintjén a dalszöveg egyik legkönnyebben azonosítható sajátosságának tűnnek:

(19) *Útra kelünk és az őszbe, az őszbe megyünk,
Sírva, sírva kergetőzve,
Szárnya, szárnya lankadt már ma,
Nyárnak, nyárnak rabja látta.*

(20) *Lehullunk az őszbe oh az őszbe
Lehullunk az őszbe oh az őszbe.
Ó.... kergetőzve, kergetőzve
Ó... hullunk az őszbe, bele az őszbe.*

Megfigyelhető a figurativitás intenzitásának mérséklődése, részben a metaforikusság hasonlatokká írása (21), részben a konkretizálás, a képi sík teljes kizárása révén. A (21)-ben is a patetikus hangvétel megmarad, a poétikusság csökkenéséhez a közhelyes, néhol túlmagyarázott értelmezések járulnak hozzá.

(21) *Elmentünk az őszbe már
Innen nincsen út vissza már
Mint két lankadt szárnyú madár.*

A kiinduló szövegben a lírai közléshelyzetet többes szám első személyű megnyilatkozások alakítják, a dalszövegekre pedig általában jellemző az aposztrofikus jelleg (vö. Simon 2016, Tátrai 2015), a megszólítás, a valakihez szólás művelete. A célszövegek egy részében ezzel összhangban az E/1. és az E/2. viszonyaként jelenik meg az alapszituáció (22), jelezve, hogy az aposztrofikus helyzet jelöltségére vonatkozó tudás érvényesül a dalszövegek sémájában.

(22) *Éjjel az őszbe, nappal a nyárba,
Végső csókokkal egymás nyakába.
Tépj szét, ölelj, érezzem, hogy fáj,
Ne gondolj másra, álljon meg a világ.*

A(22) emellett további hétköznapi ellentétek (éjjel–nappal), a 2. személyhez fordulás felszólító jellege és más dalszövegek megidézése révén is sikeres dalszövegként értékelhető.

Az összegyűlt dalszövegekben ugyanis tetten érhető annak dinamizmusa is, hogy a szövegtípustudás az adott típusba tartozó szövegek ismeretén alapszik, így a műfaj aktivizálása azonos műfajból származó szövegek újramondása révén is történhet:

(23) *Szállj csak szállj,
Sebzett szívű héjamadár;
Szállj csak szállj,
Egy utolsó perc még nekem is jár.*

Ezekben az esetekben nem megformálási sémák alkalmazása, hanem konkrét szövegrészletek bevonása, idézése járul hozzá az adott, eredeti szövegtípus megalkotásához (vö. Simon 2016: 31, Csontos 2016: 2–3), azaz a genette-i értelemben vett intertextualitásként (Genette 1996: 82–83) az egyik szöveg részlete jelen van a másikban.

4.2.2. A rap szöveg változatainak sajátosságai

A rap a populáris zene speciális műfajaként közel áll a dalszöveghez, másrészt azonban sajátos szubkulturális jellege, értékekhez kötődése miatt el is különül tőle (vö. Schusterman 2003). Az összegyűjtött 17 szöveg mutatja egyes szövegtípus-konvenciók érvényesülését, a lírai közléshelyzet hasonlósága mellett az eltérő stílustípus megvalósulásának, eltérő poétikai műveletek, illetve azok eltérő mintázatokba rendeződésének lehetőségét.

A rap szövegek nagy része elszakad a szerelmi tematikától, jelezve azt, hogy a műfaji tudásnak a hozzá kapcsolódó tipikus témák is részét jelentik: megjelennek társadalmi kérdések, kábítószerrel való visszaélés, bandázás és bandakonfliktusok is. A rap tipikusan visszatérő témái, illetve a rappelés révén megvalósuló tipikus cselekvések közül azonosítható a dicsekvés, a riválisok szidalmazása, inzultálása.

A rap legfeltűnőbb jellegzetességének, az ütemes mondhatósághoz igazodó ritmusnak a megvalósítására való törekvés a szövegek nagy részében jelen van:

(24) *Ülünk a körhintán,
egyre körbe megyünk,
őszbe csavarodik
az az okos fejünk.*

A ritmushoz igazodó, játékos, soron belüli rímelési technikák is megjelennek:

(25) *Jönnek a madarak, olyanok akár
egy végtelen fékezet. Kik ezek te?
Tán egy héja-gépezet? Dehogyan tesám.*

A rapszövegek sajátosságainak megfelelően meghatározó a nyelvi a játék. A rapre jellemző indulatszavak, mondatszavak és a *héja* kulcsszó hangzásából adódó lehetőségeket több szöveg is kihasználta:

(26) *Hé, Ja, elszállni messze-messze még ma.*

(27) *Hé! Ja, madár.*

(28) *Ja, ja, hé, hé
Elindulunk mi is, mondjuk, mi van' ősz?*

Az eredeti szöveg stílusától való eltávolodást egyértelműen az emelkedettség megvonása, a laza stílusminőségnek és a kábítószer-használat tematikájának a szövegbe emelése teszi lehetővé:

(29) *A spanokkal elindultunk nagyba,
belőttük a cuccot a karba.*

Összefüggésben azzal, hogy a rapszövegek igen gyakran a veszekedés, illetve a rivalizálás forgatókönyvéhez kapcsolódnak, a megszólítás művelete, az aposztrófé még tipikusabbnak számít, mint a dalszövegekben. A (30) példa emellett mutatja a laza, durva stílusminőség megvalósulását, a veszekedés, szidalmazás aktusát is:

(30) *hogyan a legjobb barátomat baszod át te csitri?
nem vagyok a bábod, hagyd már élni
szerettelek, de egy nulla vagy bébi
azt hittem szeretnivaló vagy, de nem vagy édi
szállj ki az életemből, hagyd már meghalni
vakon követtelek, egyetlen szerelmesen
most vettem észre, hogy egy kurva vagy édesem
megkínóztuk egymást elég rendesen
ennyi volt, csúmi édesem.*

4.3. A prózává alakítás stratégiái, műveletei

Ez az átalakítás követelte meg az eredeti szövegtípushoz képest a legnagyobb távolság megteremtését; a prózává írás feladata azonban a pontosabb műfaji körülhatárolás hiányában viszonylagosan nagyobb szabadságot is adott a szöveg újraalkotói számára. A 17 összegyűlt szöveg mindegyike valamilyen narratívát alkot, történeté írja át a verset, amelyek közül 10 ragaszkodik az eredetiben felfedezhető vázhoz. A

személyhasználatot tekintve közel azonos arányban fordultak elő 3. személyű (9 szöveg) és 1. személyű narratívák (8 szöveg). A SZERELMESPÁR és a HÉJÁK összekapcsolódása révén a kiinduló szövegben megteremtődő figurativitás feloldódik, tipikusan az egyik sík kerül kidolgozásra, az újraalkotott történet 10 esetben héjákról, 7 esetben pedig emberekről szól; illetve a két sík 4 esetben példázatszerűen, hasonlatok révén kapcsolódik össze.

Azokban az esetekben születtek jobban formált prózai szövegek, amelyekben az átírók szövegtipológiai tudatosságot mutattak, azaz igazodtak egy olyan narratív műfaj formái jellemzőihez, amelynek konvencionalizálódott nyelvi megoldásai egyértelműen kijelölik a szövegtípust. Ezek között tipikus volt a mese műfajának megvalósítása: 7 esetben is hagyományos, a műfajra utaló formulákkal (pl. *Egyszer volt, hol nem volt, volt két héja madár; Híjj és Hujj*). A rövidhír szövegtípusának konvencióit, formai megoldásait is sikeresen alkalmazta az egyik átírat:

(31) Madárinfluenza

Új járvány ütötte fel a fejét a madarak körében, főleg a héjakra nézve. A madárinfluenza egy új típusa jelent meg. A tünetei a madarakra nézve vijjogás, össze-visszacsapdosás, nyári napokon zajosabbak lehetnek. Összel megfigyelhető a beteg példányoknál, hogy akár egymást is elfogyasztják élelemszerzés céljából.

A szöveg prototipikus hír, jellemző rá a tárgyyszerűség, a távolító 3. személyű közlés, a semleges kiindulópont. Tematikusan azáltal válik közérdekűvé, hogy a SZERELEM központi fogalma a FERTŐZŐ BETEGSÉG fogalmára cserélődik, hozzájárulva a figurativitás teljes felszámolásához, a konkretizáláshoz.

AZ ÉVSZAKVÁLTÁS fogalmához kapcsolódóan az időjárás-jelentés szövegtípusát felidéző szöveg (32) játszik a szöveg- és stílustípusokkal: a T/1. forma, illetve a műfaj szokásos fordulata (*számíthatunk*) ugyan megvalósítja a szövegtípushoz kapcsolódó elvárásainkat, azonban a stílusát tekintve heterogén, nem a prototipikusan az adott szövegtípushoz társítható, archaizáló, romantikus és szlenges elemek szinkretizmusát mutatja. A szöveg zárlatában pedig a *csókHzápor* metafora – a kiinduló szöveg szerelmi tematikájához igazodva – ellentmondásba kerül az időjárás-jelentés szövegtípusának konvencióival:

(32) *Immáron újra nyárból, őszbe vágtuk magunkat, idén sem kellemesebb, mint tavaly volt, viszont minden ugyanolyan. Egy lehelletnyi nyár azért még maradt, a madarak újra összecuccoltak és melegebb éghajlatra repültek. Nedves falevelek hullanak, amelyek felett mindig kék az ég, itt-ott helyenként csókHzáporokra számíthatunk.*

Az összegyűlt szöveganyag kutatói intuícióra épülő, stilisztikai, poétikai fogalomkészletet működtető elemzése rámutatott, hogy a kaleidoszkopikus gyakorlatra épülve újraalkotott szövegek sajátosságai segíthetnek egyrészt egyes

poétikai műveletek jelentőségének igazolásában, másrészt a lírai közléshelyzetben megvalósuló, de a poétikusság különböző fokát és módját megvalósító műfajok összevetésében is. Az elemzés eredményeire is építve a következőkben azt mutatjuk be, hogy a kísérlet során összegyűlt szöveganyag jellemzőinek feltárásához hogyan tehet hozzá a szoftveres kvalitatív szövegelemzés.

5. A szoftveres kvalitatív szövegelemzés alkalmazása a poétikai kutatásban

A társadalomtudományokban egyre nagyobb teret és presztízst kapnak a kvalitatív kutatások (Tracy 2010), amelyekhez kötődően számos kvalitatív adatelemző programot is létrehoztak, fejlesztettek az elmúlt évtizedekben. A legelterjedtebbek például a MAXQDA, az ATLAS.ti vagy a NVivo (l. még Juhász 2009, Kaló 2012: 78–88, Sántha 2017: 159–160). A kvalitatív szoftveres adatelemzés sokféle típusú adatnak, de elsősorban szövegeknek az elemzésére használatos, és sok tekintetben hasonlít a „papír-ceruza módszerhez”, tehát feltételezi a szövegek értő olvasását, elemzését, kritikai vizsgálatát (l. bővebben Kuckartz 2007). Habár lehetőség van a vizsgált anyagban egyes szavak és kifejezések automatikus keresésére és jelölésére, ez azonban csak nagyon szűk körűen tud választ adni a kvalitatív szempontú kutatási kérdésekre.

A kvalitatív tartalomelemzés a társadalomtudományok területén jött létre, és elsősorban itt is terjedt el, általában interjúk feldolgozására szolgál. Ugyanakkor a módszer és a szoftverek a kvalitatív szempontú nyelvészeti elemzésekben is kitűnően alkalmazhatók (l. pl. Juhász 2009, Kaló 2012, Kuna 2015, Kleinke–Bös 2018). Nagy előnye a hagyományos „papír-ceruza módszerhez” képest, hogy az empirikus anyag és az elmélet feldolgozása egymást kiegészítve, egymással párhuzamosan is végezhető, nem szükséges előzetes elemzési kategóriákat felállítani, ezek az elemzés közben (is) formálódhatnak (grounded theory l. Glaser és Strauss 1967). További előny, hogy egy projektnek a teljes anyaga (szövegei, képei, videói) egy kutatási fájlban jelennek meg, és elemezhetők akár több kutató által is. Ezek a későbbiekben új dokumentumokkal, valamint új elemzési szempontokkal is bővíthetők. A vizsgált anyag maga is csoportosítható; az elemzett jelenségek jelölésére, a szoftver nyelvezetét használva kódolására, előzetesen, valamint az elemzés során egyaránt folyamatosan újabb kódokat, elemzési kategóriákat hozhatunk létre, amelyek közül a kutatás végén az egymáshoz tartozókat egymással viszonyba hozhatjuk (hierarchikus, kapcsolatos, ellentétes stb.). Az elemzett, kódolt részek (a szoftverben „idézetek”, *quotation*) bármilyen terjedelmű, illetve hosszúságú szó- vagy szövegegységek lehetnek. Így akár toldalékokat, szavakat, szószerkezeteket vagy hosszabb bekezdésnyi szövegeket is kijelölhetünk kódolásra, elemzésre. Egy szövegrész tetszőleges mennyiségű

kódjelölést is kaphat, hiszen tartozhat egyszerre több más kategóriába is. Például a *madarak* szó lehet főnév és metafora egyszerre. Gyakorlati szempontból nagyon előnyös, hogy egyes szövegrészekhez vagy elemzési kategóriákhoz folyamatosan tudunk megjegyzéseket, szakirodalmi hivatkozásokat hozzárendelni emlékeztetők (*Memo*) formájában, amelyeket a későbbiekben akár tanulmányok szövegébe is át tudunk emelni. Az egyes kódolási folyamatok könnyen áttekinthetők, listázhatók és javíthatók. Az elemzést követően az eredmények, az egyes kategóriák előfordulása, gyakorisága, jellemző együttállása, egy-egy szövegen belüli megjelenése nagyon könnyen előhívható, és a program a szemléltetésben is a kutató segítségére van.⁴ A kvalitatív adatkezelő szoftvereknek nagy előnye tehát, hogy „[...] többek között lehetővé teszik a szövegszintű (kódolás) és a fogalmi szintű (hálózatépítő) munkát, hangsúlyt fektetnek a vizualizációra, figyelnek a kvantitatív elemzések számára lehetséges Excel-kimenetek biztosítására is” (Sántha 2017: 159).

5.1. A Héja-nász az avaron szövegváltozatai az Atlas.ti-ben

Jelen tanulmányban a *Héja-nász az avaron* átírt szövegeihez kötődő anyag szoftveres elemzésén keresztül arra mutatunk példát a szemléltetés szintjén, hogy a szoftveres szövegelemzések milyen módszertani lehetőségeket és előnyöket rejthetnek magukban, illetve hogyan segíthetik a kognitív poétikai kutatásokat.

A próbaelemzést az ATLAS.ti 7.2.-es szoftverelemzővel végeztük 25 szövegen. Mindegyik szövegtípusból 6-6 szöveget választottunk ki, illetve elemeztük ezen a módon az eredeti Ady-szöveget is. Ahogy arról fentebb is esett szó, a kvalitatív szoftveres elemzés lehetővé teszi az összes szöveg (*primary document*), az elemzési kategóriák/kódok (*code*) és számos más szempont egy „kutatási csomagban” (*Hermeneutic Unit*) való kezelését. A 4. szakaszban bemutatott legfőbb szövegsajátosságokból kiválasztottunk néhány olyan jelenséget, amelyek jellemzőit a szoftveres elemzésben is megvizsgáltuk. Az intuitív kutatói elemzés alapján a poétikai mintázatokban fontosnak tartható jelenségek jelölésére bevezetett kategóriáink (a szoftver saját szóhasználatának megfelelően: kódjaink) a következők voltak: a személyviszonyok, a megszólítás, az idő- és térviszonyok kifejezése, regiszter (beszéltnyelvűség, szleng); dalszöveg-fragmentumok, nagybetűs írás. Ezeken a kategóriákon belül további alkategóriákat vizsgáltunk, így például a személyviszonyokon belül a szám és személy, az időszerkezeten belül a múlt – jelen – jövő, igeidő, illetve határozószó stb. Az egyes kódok, valamint az összetartozók láthatók az 1. ábrán. Ez utóbbiak kódcsaládba is rendezhetők (*code family*), mint például az ábrán négyzettel jelölt, időre és személyre vonatkozó kódok családjai

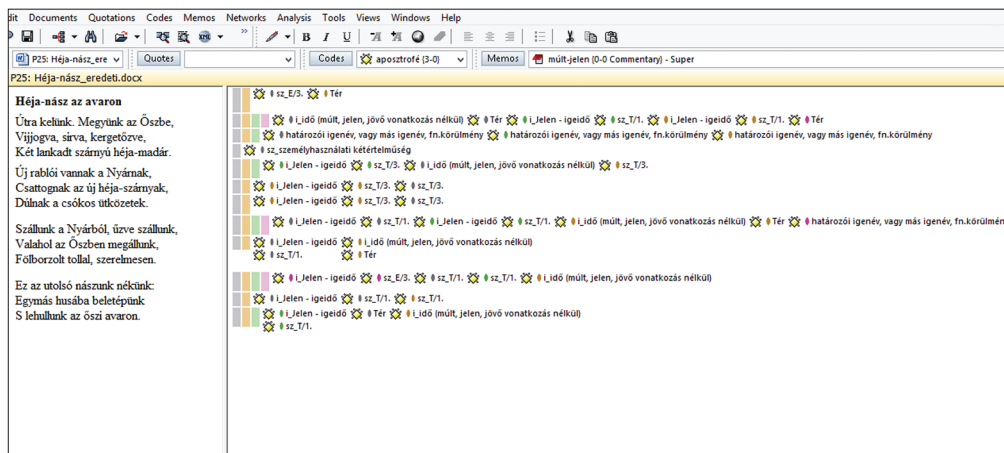
⁴ A kvalitatív szoftveres elemzőről lásd bővebben pl. Kuckartz 2007; Juhász 2009, Kaló 2012: 78–88.; az Atlas.ti tutorialyagait (<http://atlasti.com/video-tutorials/>)

Name	Gro...	De...	Author	Created	Modified	Families
dalszöveg_frag...	6	0	Super	2016.05....	2016.05....	
határozói igené...	51	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_idő (múlt, jele...	202	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_Jelen - őnév, i...	4	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_Jelen - geidő	300	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_Jövő - időhatá...	5	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_Jövő - geidő	8	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_Múlt - időhatá...	3	0	Super	2016.05....	2016.05....	
i_Múlt - geidő	59	0	Super	2016.05....	2016.05....	
intertextualitás	1	0	Super	2016.05....	2016.05....	
kérdés	7	0	Super	2016.05....	2016.05....	
köszönés	1	0	Super	2016.05....	2016.05....	
közhely	1	0	Super	2016.05....	2016.05....	
központozás	5	0	Super	2016.05....	2016.05....	
mese	2	0	Super	2016.05....	2016.05....	
rap_fragmentum	10	0	Super	2016.05....	2016.05....	
stílus	2	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_E/1.	39	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_E/2.	46	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_E/3.	217	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_személyhasz...	3	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_T/1.	176	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_T/2.	5	0	Super	2016.05....	2016.05....	
sz_T/3.	143	0	Super	2016.05....	2016.05....	
Tér	112	0	Super	2016.05....	2016.05....	
vokatívusz	14	0	Super	2016.05....	2016.05....	

1. ábra: A szoftveres elemzés néhány kódja

Olyan egyéb jelenségeket is jelöltünk, amelyek a feldolgozott, átírt szöveg alapvető jellemzői miatt fontosak, például a határozói igenév vagy a madármotívumok. Ezek a poétikusság leírásához ugyan kevésbé járulnak hozzá, de a szövegek egymáshoz való viszonyáról több mindent elárulnak. A felsorolt példák is rávilágítanak arra, hogy a kódolás többszörösen összetett folyamat, és nem homogén csoportosítás. Nem is szükséges, hogy az legyen, hiszen egyrészt a kódok, az elemzési kategóriák egymáshoz való viszonyát (kapcsolatos, ellentétes, hierarchikus) vagy a kapcsolat hiányát később is meg lehet állapítani. Másrészt az elemzés során eltérő szempontokat is vizsgálhatunk, amelyek a nyelvi megalkotottságra vagy a szövegek egymáshoz való viszonyára is vonatkozhatnak, valamint más-más kutatási kérdésre adnak választ.

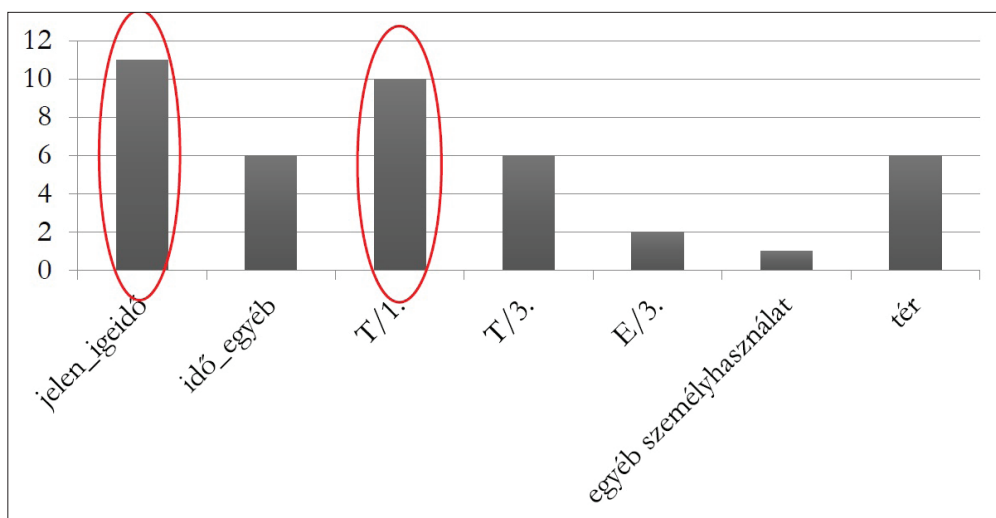
A kódolás összetett folyamatát, illetve annak megjelenését szemlélteti a 2. ábra, amelyen láthatjuk az ATLAS.ti program elemzőfelületét az eredeti vers elemzésével. Bal oldalon szerepel a vers, és mellette az adott sorban az egyes kódok. Az elemzés végén ezeket az eredményeket lehet listaszzerűen, számszerűen és kontextusukban is előhívni. Ha az egyes kódok neveire kattintunk, akkor a szövegben kijelölődik a rész, amelyre vonatkozik. Így például a vers első sorában, ha az „i-idő (múlt, jelen, jövő vonatkozás nélkül)” estében a szövegben az *Őszbe* emelődik ki, valamint a „Tér” esetében is. Ezen a példán is látható, hogy egy szövegrész több kódjelölést is kaphat. Felmerülhet például a kérdés, hogy az *Őszbe* valóban térvonatkozású-e. Ha úgy döntünk esetleg más kutatóval együtt, hogy nem, akkor a jelölés törölhető. Ha nagyon gyakori a metaforikus, metonimikus tér megjelenése, akkor új kódként akár a metaforikus teret is felvehetjük a tér kódján belül a kódlistára. Ha egy kódunk megnevezése az elemzés közben árnyalásra vagy változtatásra szorul, az átnevezést könnyen elvégezhetjük, és ez érvényes lesz az egész dokumentumban.

2. ábra: Az ATLAS.ti elemzőfelülete

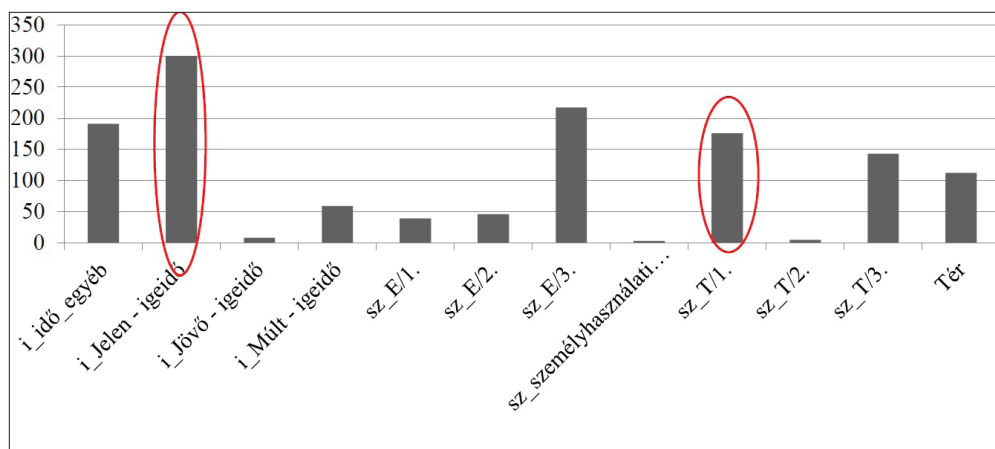
A próbaelemzés során a 25 szövegben összesen közel 1300 szövegrészt (idézet) jelöltünk meg valamilyen kóddal. Ebből az elemzésből mutatunk néhány példát annak szemléltetésére, hogy milyen eredmények, összefüggések kaphatók, milyen összehasonlítások végezhetőek el a szoftveres elemzés segítségével.

Lehetőség van például arra, hogy egyes szövegeken belül bizonyos kódok előfordulását előhívjuk kontextusban, lista-, illetve számszerűen. Ezt szemlélteti a 3. ábra, amely az eredeti Ady-versben előforduló idő-, tér- és személyjelölések gyakoriságát mutatja meg. Láthatjuk, hogy a jelen idő, illetve a T/1. kiemelkedően magas arányban jelenik meg.

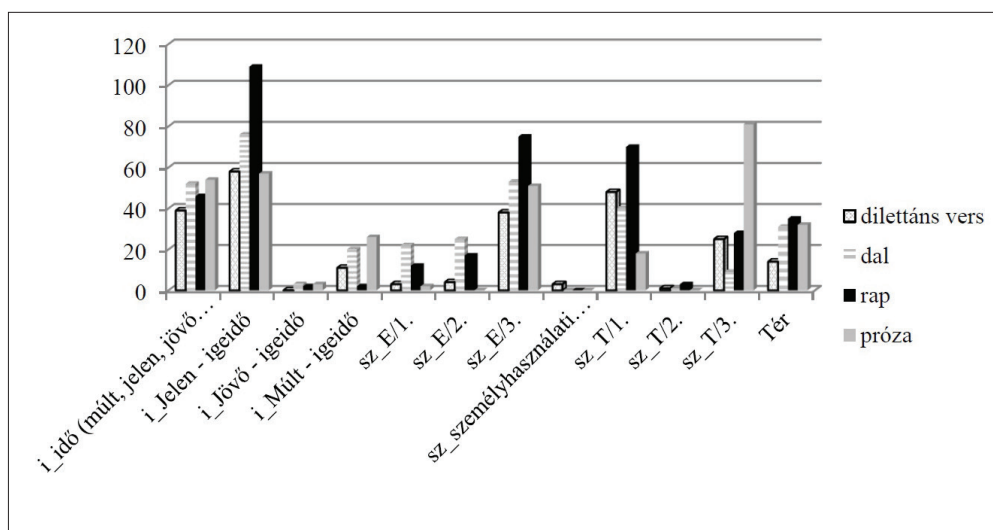
3. ábra: Az idő-, tér- és személyjelölések gyakorisága a Héjanász az avaron című versben

Felmerülhet a kérdés, hogy ugyanezek a szempontok milyen gyakorisággal fordulnak elő az eredeti szövegre épülő, újraalkotott szövegekben. A 4. ábra azt mutatja, hogy a jelen idő, valamint a T/1. továbbra is nagyon gyakran fordul elő, ugyanakkor más személy és időviszonyok is viszonylag nagyobb számban jelennek meg.

4. ábra: Az idő-, tér- és személyjelölések gyakorisága a próbaelemzés 24 szövegében

További kérdésként fogalmazódhat meg, hogy az egyes jelenségek, illetve a vizsgált kategóriák előfordulása milyen összefüggést mutat az egyes szövegtípusokkal. A szoftverelemző segítségével ez is nagyon gyorsan és könnyen előhívható (5. ábra).

5. ábra: Az idő-, tér- és személyjelölések gyakorisága szövegtípusokra bontva

Habár a bemutatott szempontok gyakoriságának a vizsgálata korántsem elegendő az egyes szövegtípusok jellemzőinek a leírásához, mégis számos jellemző mintázat kirajzolódik belőle. Azt láthatjuk, hogy a dilettáns versekben az idő-, tér, valamint személyjelölések viszonylatában igazán nagy eltérés nem mutatkozik a gyakoriság tekintetében. A dalokban viszonylag magas a jelen idejű igealakok száma, de a múlt is megjelenik; a személyviszonyokat tekintve a dalokban a legmagasabb az E/1. és E/2. igealakok száma; valamint a legalacsonyabb a T/3. előfordulási aránya. A rapban általánosak a jelen idejű igealakok, a múlt idő csak elenyésző számban jelenik meg. A személyviszonyokat tekintve a T/1. és a E/3. alakok a leggyakoribbak, de a dal után az E/1. és az E/2. is ebben a szövegtípusban jelenik meg leggyakrabban. A prózai szövegekben fordul elő a legnagyobb számban a múlt idő, a személyviszonyokat tekintve ezekben a szövegekben a T/3. a leggyakoribb, a T/1. előfordulási aránya pedig a legalacsonyabb.

A szoftveres elemzés számos más lehetőséget is kínál, itt csak néhányra mutattunk rá egy kisebb mintán keresztül. Például egy szöveg teljes kódlistája, illetve kódgyakorisága is lehívható, valamint az egyes kódok egymás mátrixában is vizsgálhatók. Ezzel könnyen megállapítható, hogy mely kódok állnak együtt a leggyakrabban, illetve legkevésbé. A szövegcsoportok eltéréseinek és hasonlóságainak mintázatai szövegtípus-jellemzők kimutatására is módot teremtenek. A kvalitatív szövegelemzés tehát segítheti az értelmező elemzést, és az így nyert adatok, számszerű összefüggések átfogóbb, ellenőrzöttebb háttérrel nyújtanak az értelmezés kutatói feladatához.

6. Összegzés

A kognitív poétika elméleti kiindulópontjaival összhangba hozható kutatási módszerek lehetőségeit vizsgálva kísérletet tettünk rá, hogy a kaleidoszkopikus szövegátalakító eljárást sajátos kutatási módszerként értelmezzük újra. A klasszikus vers átírása révén összegyűlt szövegek feldolgozását szoftveres kvalitatív szövegelemzéssel is kiegészítettük. A dilettánsná formált, illetve más szövegtípusban megalkotott szövegváltozatoknak az eredeti szöveggel összevetésben készült elemzése rámutatott, hogy milyen konvencionalizálódott nyelvi műveletek aktivizálhatók a befogadók nyelvi, műfaji, poétikai tudásában. Az elrontás és az eltérő szövegtípussá alakítás is lehetővé tette egyes olyan poétikai konvenciók felismerését, amely az adatközlők metapoétikai tudásában egyes szövegsémákhoz, kategóriákhoz kapcsolhatók. A szoftveres elemzés kipróbálása pedig igazolta, hogy az elemzői intuíció révén felismert, az egyes szövegváltozatokra jellemzőnek tartott sajátosságok gyakorisága és együttes előfordulásai révén tipikus mintázatok rajzolhatók fel.

Irodalom

- Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János 1993. *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok*. Budapest: OKSZI.
- Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János 1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia* (az MKM által engedélyezett oktatási segédlet). Budapest: NTK.
- Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János 1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szöveg-megformáltság elemző megközelítése* (az MKM által engedélyezett oktatási segédlet). Budapest: NTK.
- Biber, Douglas 2011. Corpus linguistics and the scientific study of literature: Back to the future? *Scientific Study of Literature* 1: 15–23.
- Czimer Györgyi 2016. Bevezetés a szépirodalmi szövegek írásába. (Módszertani segédanyag diákok és szakkörvezetők számára.) In: Bodrogi Ferencz Máté (szerk.): *Élményközpontú irodalomtanítás. Kreativitás, produktivitás, kultúrakezelés a digitális korban*. Szombathely: Savaria University Press. 129–205.
- Csontos Nóra 2012. Az idézés kognitív szemantikai megközelítése. Az idéző rész szerepe és viszonya az idézettel. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 195–201.
- Csontos Nóra 2016. Az idézés mint újrakonstruálás. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3: 1–19. <http://www.jeny.szte.hu/jeny-2016-csontosn>

- Dodé Réka – Ludányi Zsófia – Falyuna Nóra – Kuna Ágnes 2018. Poétika és korpusz. Hogyan nyújthat segítséget a korpusznyelvészet poétikus szövegek vizsgálatához? In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó. 175–196.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2018. Szövegtípus, stílus, műfaj. Kreatív utak a szövegtan és a stilisztika tanításában. In: Balázs Géza – Lengyel Klára (szerk.): *Grammatika és oktatás – időszerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter (IKU) – Magyar Szemiotikai Társaság. 57–69.
- Genette, Gérard 1996. Transztextualitás. *Helikon* 42: 82–90.
- Glaser, Barney G. – Strauss, Anselm L. 1976. *The discovery of grounded theory. Strategy of qualitative research*. New Brunswick, London: Aldine Transaction.
- Horváth Márta – Szabó Erzsébet 2013. Kognitív irodalomtudomány. *Helikon* 59: 139–149.
- Juhász Valéria 2009. A MaxQDA szövegelemző program. In: Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar nyelv mint európai világnyelv*. MANYE XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest. MANYE – Balassi Intézet (CD-melléklet).
- Kaló Zsuzsa 2012. A pszichológiai ágencia kognitív nyelvészeti leírása droghasználói narratívákban. Budapest: ELTE (Doktori disszertáció) 78–88.
- Kleinke, Sonja – Bös, Birte 2018. Indeterminate *us* and *them* – The complexities of referentiality, identity and group construction in a public Internet discussion. In: Bös, Birte – Kleinke, Sonja – Mollin, Sandra – Hernänder, Nuria (eds.): *The discursive construction of identities on- and offline. Personal – group – collective*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 153–176.
- Kuckartz, Udo 2007. *Einführung in die Computergestützte Analyse qualitativer Daten*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kuna Ágnes 2015. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben: kognitív nyelvészeti elemzés. Budapest, ELTE (doktori disszertáció). 78–88.
- Kuna Ágnes – Simon Gábor 2017. Műfaj, szövegtípus, szövegfajta. Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban. *Magyar Nyelv* 113: 257–275.
- Louwerse, Max – Van Peer, Willie 2009. How cognitive is cognitive poetics? Adding a symbolic approach to the embodied one. In: Brone, Geert – Vandale, Jerone (eds.): *Cognitive poetics. Goals, gains and gaps*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 423–445.
- Mellmann, Katja 2006. *Emotionalisierung – Von der Nebenstundenpoesie zum Buch als Freund*. Paderborn: Mentis.

- Nagy Tamás 2018. Idézett és zenei elemekkel kiegészített versek fogalmi és nyelvi struktúráinak elemzési lehetőségei. In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó. 95–111.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 1992. *Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém: OTTÉV.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 1998. A verbális szövegek kreatív megközelítése szövegtani keretben I. *Iskolakultúra* 8: 3–11.
- Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László 1993: *Szövegtan és verselemzés*. Budapest: PSzM Programiroda.
- Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László 1994. *Szövegtan és prózaelemzés*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Sántha Kálmán 2017. Számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés a hazai neveléstudományi PhD-képzésben. *Képzés és gyakorlat* 15/1–2: 159–174.
- Shusterman, Richard 2003. A rap művészete. In: Shusterman, Richard: *Pragmatista esztétika – A szépség megélése és a művészet újragondolása*. Pozsony–Budapest: Kalligram Kiadó, 369–427.
- Simon Gábor 2014. *Egy kognitív poétikai rímelmélet megalapozása*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Simon Gábor 2015. Megszólalás és megszólítás – az interszubjektivitás mintázatai a lírai diskurzusokban. In: Bódog Alexa – Csátár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.): *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. Budapest: Loisir Kiadó. 35–66.
- Simon Gábor 2016. *Bevezetés a kognitív lírapoétikába. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sólyom Réka 2018. A kérdőíves felmérések szerepe a kognitív szemantikai és stilisztikai elemzésekben. In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.): *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó. 197–209.
- Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, J. Berenike – Kaal, Anna – Krennmayr, Tina – Pasma, Trijntje 2010. *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive poetics: An introduction*. London, New York: Routledge.
- Tátrai Szilárd 2008. Narratív távolság – lírai közvetlenség. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–55.
- Tátrai, Szilárd 2015. Apostrophic fiction and joint attention in lyrics: a social cognitive approach. *Studia Linguistica Hungarica* 30: 105–117.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Tracy, Sarah J. 2010. Qualitative quality: Eight “big-tent” criteria for excellent qualitative research. *Qualitative Inquiry* 16/10: 837–851.
- Tsur, Reuven 2002. Aspects of cognitive poetics. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan (eds.): *Cognitive stylistics. Language and cognition in text analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 279–318.
- Turner, Mark 1996. *The literary mind*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Vandaele, Jeroen – Brône, Geert 2009. Cognitive poetics. A critical introduction. In: Brône, Geert – Vandaele, Jeroen (eds.): *Cognitive poetics. Goals, gains and gaps*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1–29.

Creative-productive methods and qualitative text analysis in poetic research

The goal of the paper is to present research methods, including data collection techniques and interpretative frameworks that may serve cognitive poetic research. In other words, our aim is to show what empirical methods may fruitfully contribute to the modelling of meaning generation in literary works. The theoretical discussion is supplemented by the results of a methodological experiment. We asked informants to produce transformations of a poem (*Hawk mating on the fallen leave* by Endre Ady), thus collecting 89 short text variants. Our background assumption was that creative, productive methods actively engaging the reader may lead to a better understanding of the functioning of poetic structures. In our analysis of the text database created in this way, we highlight the operational character of poetic knowledge and present poetic schemas underlying various genres and text types. By subjecting some manually identified linguistic devices to analysis by ATLAS.ti, we also explore how poetic research may benefit from such systematic qualitative text analysis.